

ALEKSI LOHTAJA

Mitä on tutkiva mielikuvitus?

Sanna Ryyänen & Anni Rannikko: *Tutkiva mielikuvitus – Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Gaudeamus, Helsinki 2021. 328 s.

Sosiologi C. Wright Mills esittää klassikkoteoksessaan *Sosiologinen mielikuvitus* (2015), että hyvä yhteiskuntatieteellinen tutkimus edellyttää mielikuvituksellista kykyä liikkua eri näkökulmien välillä ja tunnistaa olennaisia kysymyksiä myös teemoissa, joiden tutkimus voi vaikuttaa alkuun vähäpätöiseltä. Nykyisin yhteiskuntatieteissä tunnustetaan laaja-alaisesti tällaisen sosiologisen mielikuvituksen tarpeellisuus, mutta näkökulman menetelmällinen perustelu ja metodologisointi itsessään on edelleen hankalaa. Minkälaisista metodologioista sosiologinen tai yhteiskuntatieteellinen mielikuvitus vaatii?

Gaudeamuksen julkaisema *Tutkiva mielikuvitus* esittelee kokoelman luovia, osallistuvia ja toiminnallisia tutkimusmenetelmiä, jotka laajentavat käsitystä siitä, mitä ja miten yhteiskuntaa ja sen eri osa-alueita voidaan tutkia. Teoksen ovat toimittaneet Sanna Ryyänen ja Anni Rannikko. *Tutkivan mielikuvituksen* keskeinen tavoite on osoittaa erilaisten luoviksi kutsuttujen menetelmien tieteellisyys ja relevanssi yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Teos on monella tapaa ajankohtainen puheenvuoro ja lisäys suomalaisen tiedekeskusteluun. Siinä missä johtavat kan-

sainväliset tieteelliset kustantamot ovat julkaisseet kasvavissa määrin käsikirjoja luovista menetelmistä yhteiskuntatieteissä (ks. esim. Jakobsen, Drake & Petersen 2014), suomalaisessa tiedepuheessa ja etenkin tiedejournalismissa esimerkiksi kehollisuutta, kokemusta tai osallistumista korostavia tutkimusasetelmia ja -menetelmiä käsitellään edelleen valitettavan usein vähättelevään sävyyn.

Ryynäsen ja Rannikon johdantoartikkelissa *Tutkiva mielikuvitus* nimetään vastapainoksi järjen, rationaalisen ajattelun ja kielellisen ilmaisen ylivalalle. Kyseessä on joukko ”luovia, toiminnallisia ja osallistuvia” menetelmiä, jotka haastavat comtelaisen positivismin perinteen ja luonnontieteelliset menetelmät ja niiden yhteiskuntatieteelliset sovellutukset (12). Lähestymistapa pyrkii huomioimaan paremmin tiedon affektuaalisen, kehollisen ja konstruktivistisen luonteen. Luova tutkimusote ammentaa historiallisesti esimerkiksi Jane Addamsin yhteisösoisialityöstä, Frankfurtin koulukunnan kriittisestä teoriasta, feministisestä teoriasta, autonomi-marxilaisuudesta, kolonisaatiokriittistä ja tutkija-aktivisteista (13–14).

* * *

Luovien menetelmien analyysissä kirjan artikkelit jakaantuvat kolmeen osaan. Ensimmäinen

osa käsittelee tapoja, joissa tutkimusmenetelmä on itsessään jollain tapaa uutta luova ja myös yllättävä. Osion aloittaa Juha Suorannan ja Olli Pyyhtisen teksti, joka esittelee kaunokirjallisuuden käyttöä yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen aineistona sekä myös käänteisesti kaunokirjallisuutta yhteiskuntatieteellisenä tutkimuksena itsessään. Näkökulman mukaan kaunokirjallisuus ei ole ainoastaan aineisto vaan se voi olla myös itsessään yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, joka Gustave Flaubertin näkemyksiä seuraten ”näkee yhteiskunnan läpi ja on samalla vapaa sen kahleista” (36). Historiallisesti kaunokirjallisuudella ja esimerkiksi sosiologialla onkin ollut paljon yhteyksiä eri muodoissa.

Anni Rannikko ja Pertti Rannikko kuvaavat autoetnografisia lähestymistapoja, joissa tutkijan omasta arkielämästä ja elämään liittyvistä asioista pyritään tekemään yleisempiä havaintoja. Autoetnografiassa tutkija pyrkii tuomaan refleksiivisesti esiin omaa tutkimusprosessiaan ja sitä, miten omat kokemukset ja tieto ovat vaikuttaneet sen muotoutumiseen. Tutkija harjoittaa siis ikään kuin etnografiaa aihepiiristä, joka on hänestä itsestään erottamaton. Tätä kautta on mahdollista päästä käsiksi aiheisiin ja tietoon, joiden tutkimus ulkopuolelta käsin voisi olla mahdotonta.

Eemeli Hakoköngös ja Jari Martikainen kuvaavat visuaalisten menetelmien merkitystä tiedon tuotannossa. Visuaalinen lähestymistapa pyrkii tavoittamaan sellaisia menetelmiä, jotka eivät ole suoraan ilmaistavissa kielellisesti tai tekstuaalisesti. Vaikka erilaisten visuaalisten merkitysten rooli on kasvanut valtavasti viime vuosikymmeninä, on niihin liittyvää yhteiskuntatieteellistä tutkimusta kirjoittajien mukaan pohjimmiltaan yllättävän vähän. Visuaaliset aineistot voidaan jaotella kuviin (valokuvat, maalaukset, mediakuvat), liikkuviin kuviin (elokuva, video), käyttöesineisiin ja muotiin, liikkeeseen (tanssi, performanssi) ja rakennettuun ympäristöön. Artikkelissa esitetään, että tällaisten aineistojen jäsentäminen ja käyttäminen on pohjimmiltaan hyvin erilaista verrattuna tekstuaalisiin aineistoihin. Kuviin liittyy sosiaalisia representaatioita, joita pelkkä tekstianalyysi ei välttämättä tavoita. Pikemminkin visuaalisen tutkimusmenetelmän on esimer-

kiksi lehtikuvien suhteen huomioita rajaus, väri-maailma, toisto ja niin edelleen.

Toisessa osiossa kuvataan tutkimusmenetelmiä, joissa keskeistä on tutkimuskohteiden kutsuminen ja osallistuminen tutkimuskenttään. Kaarina Mönkkönen käsittelee eläytymismenetelmää, jossa pyritään eräänlaisten kuvitteellisten ajatuskokeiden kautta eläytymään tulevaisuuteen ja etsimään sitä kautta heikkoja tai vahvoja signaaleja merkkeinä siitä, minkälaiset yhteiskunnalliset kehityskulut vaikuttavat mahdollisilta. Vilma Hänninen, Hanna Pohjola, Merja Tarvainen, Johanna Hätilä, Heidi Korhonen, Helena Rovamo ja Anneke Sools jatkavat eläytymismenetelmän parissa esittelemällä kirje tulevaisuudesta -menetelmää. Siinä eläytymismenetelmä toimii spesifin harjoituksen kautta, jossa tutkimuskohteita pyydetään kirjoittamaan kirje itselleen ikään kuin tulevaisuudesta käsin. Tarkoitus ei ole varsinaisesti ennustaa tulevaisuutta ”oikein” vaan pikemminkin eläytyä siihen, miten erilaiset tulevaisuuden modaliteetit ovat läsnä tässä ja nyt ja minkälaisia valintoja niiden suhteen on tehtävä, mikäli pyritään hillitsemään esimerkiksi ilmastomuutosta.

Johanna Hohentahl kuvaa osallistuvaa kartoitusta ympäristösuhteiden tutkimuksessa. Tietyn asuinalueen ja yhteisön jäsenien piirtämät kartat omasta elinympäristöstään tuovat näkyviin sellaisia kokemuksia, merkityksenantoja ja sosiaalisia suhteita, joita esimerkiksi kaavoitus tai aluesuunnittelu ikään kuin ylhäältä ja ulkoa päin eivät pysty tavoittamaan. Siten kartat tuovat asuinalueen tai tietyn alueen asukkaat ja toimijat ja heidän tarpeensa paremmin kuultavaksi osana suunnitteluprosessia. Artikkelisi sisältää myös hienoa kriittistä itsereflektiota suhteessa kartoittamisen kolonialistiseen perinteeseen.

Kirjan viimeisessä osassa kiinnitetään huomioita tutkijoihin tiedon tuottajina ja tutkimukseen osallistuvina toimijoina. Osio käsittelee tutkijaa toimijana yhdessä tutkimuskohteidensa kanssa: lähtökohtana on, että myös tutkijan täytyy antaa tutkimusprosessissa itsestään jotain (226). Sanna Ryytänen, Emma Nortimo ja Sirkku Varjonen kirjoittavat taideperustaisesta tutkimuksesta ja osallistumisestaan osallistavan yhteiskunnallisen

teatterin toimintaan tutkijoina. Tutkimusmenetelmässä teatteri nähdään keskeisenä elementtinä tieteellisen tiedon tuottamisessa: se on brechttiläisen teatterin tavoin tapa tuoda kriittisesti esiin yhteiskunnallisia valtarakenteita tavalla, joka ei välttämättä ilmenisi perinteisen tieteellisen kirjoittamisen kautta.

Mari Käyhkö kuvaa muistelutyömenetelmää, jossa tutkija tuottaa aineistoa omakohtaisten ja henkilökohtaisten kokemusten kautta ja reflektoi niitä samoja kokemuksia omaavien muistitietoryhmässä. Menettelemällä on vahva feministinen ulottuvuus ja siinä yhteiskuntaa lähestytään arjen ja henkilökohtaisten kokemusten kautta, joita positivistinen tutkimusperinne on kirjoittajan mukaan saattanut vähätellä.

Kirjan päättävässä artikkelissa Tiina Sotkasiira, Anni Rannikko, Päivi Rapo ja Sanna Ryyänen kirjoittavat feministisen kuljeskelututkimuksen perinteestä. Siinä tutkimukseen osallistuvat kuljeskelevat tutkimusaiheen kannalta relevanteissa paikoissa. Kuljeskelun tavoitteena on nostaa esiin spontaaneja havaintoja, muistoja ja kokemuksia paikkoihin ja kuljeskelureiteille kytkeytyvistä merkityksistä, konflikteista ja toiveista. Aktivismitutkimukseen kytkeytyvä kuljeskelu pyrkii tuomaan näkyväksi esimerkiksi globaalien metropolien kiiltävän pinnan alle näkymättömäksi jäävien siirtolaisten kokemukset ja riistosuhteet. Tässä mielessä kuljeskelu on erilaisten rajaseutujen tarkastelua, erilaisten näkymättömien rajaamistoimien tuomista näkyväksi ja vastarinnan kartografoiden etsimistä.

* * *

Mikä tekee kirjan menetelmistä luovia? Kirjasta välittyy kokonaisuutena ajatus, että edellä kuvattuja luovia menetelmiä tarvitaan silloin kuin tutkimuksen ja tutkimuskohteen vallitsee eräänlainen katkos, jota ei voi kuroa umpeen vakiintuneiden menetelmien kautta. Etenkin kirjan ensimmäisen osan tekstit tuovat kiinnostavalla tavalla esiin representaation ongelman visuaalisen kulttuuriin ja taiteeseen liittyvän aineiston suhteen. Taide, esimerkiksi kirjallisuus, ei ole pelkästään tutkimusaineistoa vaan omalakinen

representaatio sitä, miten ymmärrämme yhteiskunnan. Luovat representaatiot eivät ainoastaan heijastele yhteiskuntaa vaan se on myös tapa jäsentää yhteiskunta kokonaan uudelleen eri lähtökohdista. Siksi tutkimuksen tehtävänä ei tulisi olla ainoastaan aineiston ”selittäminen” vaan myös tutkimusasetelman jatkuva reflektio ja vuoropuhelu suhteessa tutkimuksessa hyödynnettävään materiaaliin. Pyyhittisen ja Suorannan artikkelia seuraten tällainen ”kirjoittaminen ei vain esitä (representoi) todellisuutta vaan koettelee ja manipuloi sitä ja antaa siten olemassaolon asioille, jotka eivät olleet olemassa” (45).

Toinen keskeinen teema liittyy osallistuvan ja osallistavan tutkimuksen väliseen suhteen ja kyseenalaistaa useassa kohtaa jälkimmäisen (18–19). Hyvistä aikeistaan huolimatta ”osallistava” tutkimus päättyy usein vakiinnuttamaan tutkijan ja tutkimuskohteen välistä valtasuhdetta hyvin perinteisessä mielessä. Kirja kyseenalaistaa ansiookkaasti epämääräiset voimaannuttavat, osallistavat ja äänen antamiseen liittyvät strategiat, jotka hyvistä aikeista huolimatta päättyvät lähes aina vahvistamaan tutkijan ja tutkimuskohteen välistä hierarkiaa.

Osallistumisessa luovana menetelmänä ei ole siten kyseessä pelkän äänen antaminen, näkökulman laajentaminen tai tutkijan omaa sädekehää kirkastava puuhastelu nuorten, maahanmuuttajien, eläkeläisten, syrjäytyneiden ja muiden ”osallistamista” kaipaavien sosiaaliryhmien kanssa. Pikemminkin osallistumisen tutkimukseen on menetelmänä luova, mikäli se ottaa kantaa myös laajempaan epistemologiseen kysymykseen tutkitun tiedon luonteesta (21). Tältä osin teoksessa toistuu Sandra Hardingin ajatus tiedon näkökulmasidonnaisuudesta: tutkimuskohteella on aidosti sellaista epistemologista tietoa omasta asemastaan, jota tutkijalla ei ole (226–227).

Tähän liittyy myös kirjan kolmannen osion painotukset tutkimuksen ja tutkijan toiminnallisuudesta. Mitä tapahtuu, kun tutkijasta tulee myös tutkimuskohteeksi? Miten tutkijan oma mielipiteet, kokemus ja autoetnografinen konteksti vaikuttaa tutkimusvalintoihin? Voiko tällainen näkökulma olla neutraali? Onko sen edes tavoiteltava neutraaliutta tai puolueettomuutta?

Ryynänen on aikaisemmin kirjoittanut yhdessä Juha Suorannan kanssa menetelmäkirjan *Tais-televa tutkimus* (2014), jolla on paljon yhtäläisyyksiä *Tutkiva mielikuvitus* -teoksen kanssa. Molemmissa teoksissa yhteiskuntatieteellinen tutkimus ja siihen liittyvät menetelmälliset kysymykset eivät ole tutkimuskohteestaan irrallisia. Yhteiskuntaa ei voi tutkia koskaan täysin neutraalisti ja ulkopuolelta. Pikemminkin yhteiskunnan tutkiminen on aina poliittista. Myös tässä teoksessa etenkin toiminnallisuuteen liittyy pikemminkin vahva ajatus, siitä että tutkimuksen on myös kamppailtava tutkimuksen sisällä. Ryynänen ja Rannikko esittävät, että toiminnallisuus ”ottaa kantaa tutkimuksen oletettuun arvovapauteen. (...) Tutkimusta tehdään aina tietyssä henkilökohdissa ja yhteiskunnallisissa tilanteissa” (23).

Tutkimus on siten olennainen osa yhteiskunnallista toimintaa ja vaikuttamista yhteiskunnallisten suhteiden muodostumiseen. On myös huomionarvoista, että tällainen toimijuus ei rajoitu vain ilmeiseen aktivistitutkijan positioon, vaan artikkeleissa myös vihjataan, miten (tutkimus) kirjoittamisen itsessään voi nähdä tämänkaltaisena toimijuutena. Tältä osin kirjan esittelemiin menetelmiin voisikin lisätä Paul Preciaddon tunnetuksi tehdyn niin sanotun autoteoreettisen kirjoittamisen, joka on autoetnografian tavoin herättänyt viime vuosina paljon kiinnostusta.

* * *

Kirjaa lukiessa vakuuttuu, että metodivalinnat ja niin sanottu metodipuhe yleisemmässä tiedejulkisuudessa eivät ole itsessään viattomia. Menetelmä ei ole koskaan itsessään neutraali ja metodivalinnat sisältävät jo itsessään, ei ainoastaan tiede-eettisiä, vaan myös poliittisia kysymyksiä. Kirjassa käsiteltävät menetelmät ovat kiinnostavia *Taistelevan tutkimuksen* tavoin tämän tuomisessa näkyväksi: toisenlainen tiede vaatii toisenlaisia menetelmiä. Onkin perusteltua esittää, että tarvitaan moninaisempia menetelmiä, sillä niin kutsutuista kovista tieteistä juontuvat menetelmälliset valinnat ja epistemologiset sitoumukset eivät tavoita yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksen ominaislaatuisia piirteitä.

Voisi kuitenkin myös väittää, että ongelma yhteiskuntatieteiden metodologisten valintojen suhteen ei ole ainoastaan metodipuheen kapeus, siis se, että esimerkiksi kirjassa kuvattuja luovia menetelmiä ei tunnustettaisi tai pystyttäisi hyödyntämään tarpeeksi esimerkiksi kvantitatiivisten painotusten tai positivismin perinteen ylivallan vuoksi. Ongelma voikin olla osittain myös tämänhetkisessä metodipuheessa itsessään, siis siinä minkä paikan se on ottanut osana tutkimusprosessin kokonaisarviota. En tarkoita tätä missään nimessä kommentiksi metodeja vastaan, vaikka esimerkiksi Paul Feyerabendin kaltaisella systemaattisella menetelmävastaisuudella on tietenkin myös perusteltua asemansa tieteenfilosofiaa. Pikemminkin on kiinnostavaa katsoa, miten juuri pyrkimys laajentaa menetelmällistä arsenaalia esimerkiksi luovien menetelmien suuntaan voi myös osittain vahvistaa ajatusta siitä, että tutkimusta pitää arvioida ensisijaisesti sen menetelmällisen kehikon kautta.

Nyky-yliopistossa voikin havaita jopa normatiivisen tavoitteen tutkia nimenomaisesti epäkonventionaalisia, uusia ja aiemmin vähäteltyjä aiheita luovasti ja esimerkiksi tiedettä ja taidetta yhdistellen, mutta ehdottomasti sillä edellytyksellä, että tutkimus on menetelmällisesti huolella ja tarkasti perusteltua sekä toteutettua. Esimerkiksi Jacques Rancière on puhunut ”tieteellisestä kannibalismista” viitaten historialliseen kehityskulkuun, jossa esimerkiksi kulttuuritutkimuksen tutkimusteemojen valtavirtaistuminen merkitsi tietenkin valtavaa murrosta siinä, mikä koetaan tutkimuksen arvoiseksi. Samanaikaisesti tämän vääjäämättömänä hintana oli kuitenkin näiden teemojen alkuperäisen luovuuden tai yllättävyyden alistaminen tieteelliselle hierarkisoinnille ja valtasuhteille (Rancière 2017, 294). Voiko myös metodi kannibalisoita luovuutta? Vaikka Rancièren kommentti ei liity suoraan metodikeskusteluun, se voidaan ottaa havainnollistamaan erästä kiinnostavaa luoviin tutkimusmenetelmiin liittyvää ajankohtaista paradoksia: juuri silloin kun tutkitaan aiheita, joita on historiallisesti vähätelty päädytään usein hyvin ankaraan keskusteluun tutkimuksen metodologisesta oikeuttamisesta siinä missä taas viime aikoina juuri ”kovien tietei-

den” ja niiden välittämän metodologisen kasantotavan piirissä on hahmoteltu kasvavissa määrin erilaisia kaaoksen ontologioita ja tieteellisen tiedon epävarman muodostumisen radikaalia uudelleen ajattelua.

Nähdäkseni erilaisten luovien menetelmien esittelyn ohella kirjassa kulkee artikkelista toiseen juonne, joka pyrkii kohtaamaan tämänkaltaisen epistemologis-poliittisen kysymyksen: ovatko luovat menetelmät ensisijaisesti lisää käytössä olevaan menetelmäarsenaaliin vai tarkoittaako luovuus menetelmissä myös laajemmin uutta metodologista positiota. Ovatko luovat menetelmät siis C. Wright Millsiä seuraten tapa ymmärtää maailmaa uudesta näkökulmasta ja siten lähempänä esimerkiksi sitä, mikä annetaan usein taiteen tehtäväksi? Kirjaa voisikin kenties lukea tästä näkökulmasta myös laajempaa yrityksenä ymmärtää tutkimukseen olennaisesti kuuluva luovuus ennen kaikkea asenteena tai tietynlai-

sena refleksiivisenä kykynä vaihtaa näkökulmaa ja kyseenalaistaa totuttuja oletuksia ja vakiintuneita ajattelumalleja. Se miten tämä asenne on itsessään metodologisoitavissa, määrittäyty kuitenkin usein tapauskohtaisesti ja usealla eri tavalla. ■

KIRJALLISUUS

- Hviid Jacobsen, Michael; Drake, Michael S. & Petersen, Anders (toim.) (2014) *Imaginative Methodologies in the Social Sciences: Creativity, Poetics and Rhetoric in Social Research*. London, Routledge.
- Mills, C. Wright (2015) *Sosiologinen mielikuvitus*. Suom. Antti Karisto, Esa Konttinen, Pentti Takala, Hannu Uusitalo. Helsinki, Gaudeamus.
- Rancière, Jacques (2017) *Dissenting Words: Interviews with Jacques Rancière*. London, Bloomsbury.
- Suoranta, Juha & Rynnänen, Sanna (2014) *Taisteleva tutkimus*. Helsinki, Into.